

BOLALARGA QARSHI JINOYATLARNING KRIMINOLOGIK JIHATLARI

Latipova Durxonim Muxammadjon qizi

Annotatsiya: Ushbu ilmiy maqolada bolalarga qarshi jinoyatlarning kriminologik jihatlari keng qamrovda o'rganilgan. Maqolada bolalarga qarshi sodir etiladigan jismoniy, jinsiy, psixologik zo'ravonliklar, ekspluatatsiya va e'tiborsizlik kabi jinoyatlar turlari batafsil tahlil qilinadi. Shuningdek, jinoyatlarning paydo bo'lishi va tarqalishida ijtimoiy-iqtisodiy, ma'naviy-axloqiy, huquqiy va institutsional omillar qanday ta'sir ko'rsatishi ham o'rganilgan. Maqola bolalarga qarshi jinoyatlarning bolaning jismoniy va ruhiy sog'lig'iga, ijtimoiy rivojlanishiga salbiy ta'sir ko'rsatishi hamda bunday jinoyatlarga qarshi samarali oldini olish va profilaktika choralari haqida batafsil fikrlarni taqdim etadi. Tadqiqot natijalari jamiyatda bolalar huquqlarini himoya qilish va jinoyatchilik darajasini kamaytirishga qaratilgan samarali strategiyalarni ishlab chiqishda muhim ahamiyatga ega.

В данной научной статье рассматриваются криминологические аспекты преступлений против детей. Подробно анализируются основные виды преступлений: физическое, сексуальное и психологическое насилие, эксплуатация и пренебрежение. Исследуются причины возникновения данных преступлений, включая социально-экономические, морально-этические, правовые и институциональные факторы. Особое внимание уделяется негативному влиянию этих преступлений на физическое и психическое здоровье ребенка, а также социальное развитие. В статье также рассматриваются эффективные меры профилактики и предупреждения преступлений против детей. Результаты исследования способствуют разработке действенных стратегий защиты прав детей и снижения уровня преступности в обществе.

This scientific article provides a comprehensive analysis of the criminological aspects of crimes against children. It thoroughly examines the main types of offenses, including physical, sexual, and psychological violence, exploitation, and neglect. The study explores the causes of such crimes, considering socio-economic, moral-ethical, legal, and institutional factors. Special attention is given to the detrimental effects of these crimes on the physical and mental health and social development of children. The article also discusses effective preventive and protective measures. The research findings are crucial for developing effective strategies to protect children's rights and reduce crime rates in society.

Kalit so'zlar: bolalarga qarshi jinoyatlar, zo'ravonlik, psixologik zo'ravonlik, ekspluatatsiya, bolalar huquqlari, huquqiy targ'ibot, maktablarda profilaktika, kriminologik tadqiqotlar, bolalar xavfsizligi.

Kirish. Jamiyat taraqqiyotining eng asosiy mezoni uning yosh avlodining sog'lom, baxtli va har tomonlama barkamol hayot kechirishiga yaratilgan shart-sharoitlar bilan belgilanadi. Bolalar har qanday jamiyatda eng himoyaga muhtoj, eng nozik va beozor qatlam hisoblanadi. Ularning jismoniy, ruhiy va axloqiy salomatligi nafaqat hozirgi zamon, balki jamiyatning kelajakdagi barqarorligi va taraqqiyotini belgilovchi omillardandir. Shu sababli, ularni zo'ravonlik, ekspluatatsiya, befarqlik va boshqa turdagi tajovuzlardan himoya qilish — har bir davlat, jamiyat va alohida fuqaroning ham eng dolzarb va ustuvor vazifasi bo'lib qolmoqda.

Zamonaviy dunyoda bolalarga nisbatan sodir etilayotgan jinoyatlarning ko'payib borayotgani, ularning sog'lom voyaga yetishiga to'sqinlik qilayotgan ijtimoiy va ma'naviy xavf-xatarlarning kuchaygani global muammoga aylangan. Statistik ma'lumotlarga ko'ra, bolalarga nisbatan jinoyatlarning aksariyati oilaviy muhitda yoki yaqin atrofdagilar tomonidan sodir etilmoqda. Bu esa muammoning chuqur ildizlarga ega ekanidan dalolat beradi.

Kriminologik nuqtai nazardan bolalarga qarshi jinoyatlar — bu voyaga yetmagan shaxslarga nisbatan sodir etilgan, ularning jismoniy, ruhiy, axloqiy yoki ijtimoiy holatiga zarar yetkazadigan, ularning erkin rivojlanishini izdan chiqaradigan huquqbuzarliklar majmuasidir. Bu jinoyatlar o'zining ko'rinishiga, ta'sir doirasiga va oqibatlariga ko'ra bir necha asosiy guruhlariga bo'linadi:

1. **Jismoniy zo'ravonlik** — bolaga kuch ishlatish, uni kaltaklash, tanasiga og'ir yoki yengil shikast yetkazish, qiynoqqa solish, shuningdek, jazolash niqobi ostida sog'lig'iga xavf tug'diradigan harakatlarni amalga oshirishni o'z ichiga oladi.

2. **Jinsiy zo'ravonlik** — bolalarni jinsiy aloqaga majbur qilish, jinsiy ekspluatatsiya, fohishalik va pornografiyada qatnashishga undash, ularni jinsiy faoliyatga jalb etish holatlarini qamrab oladi. Bu turdagi jinoyatlar bolaning ruhiyatini butunlay izdan chiqaradi va chuqur psixologik travmaga olib keladi.

3. **Psixologik zo'ravonlik** — doimiy tahqirlash, qo'rqitish, ruhiy bosim ko'rsatish, mensimaslik va e'tiborsizlik orqali bolaning o'ziga bo'lgan ishonchini yo'qotishiga, tashqi dunyoga nisbatan salbiy munosabatda bo'lishiga sabab bo'ladi.

4. **Ekspluatatsiya** — bolalarni majburiy mehnatga jalb qilish, tilanchilik, odam savdosi, noqonuniy faoliyatlarda ishlatish kabi holatlar orqali ularning huquqlari poymol qilinadi, sog'lig'i va taqdiriga tuzatib bo'lmaz zarar yetkaziladi.

5. **E'tiborsizlik va tarbiyasizlik** — ota-ona yoki vasiylarning befarqligi, bolaning ehtiyojlariga javobsizlik, uni nazoratsiz qoldirish va zarur tarbiya jarayonidan chetda qoldirish bolaning ijtimoiy muhitda yo'qolishiga, jinoyatga moyillikning ortishiga zamin yaratadi.

Bu turdagi jinoyatlar nafaqat bolalarning individual taqdiriga, balki butun jamiyatning ijtimoiy-iqtisodiy va axloqiy barqarorligiga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Ular jamiyatda ishonchsizlik, qo'rquv, tajovuzkorlik va befarqlik muhitini shakllantiradi.

Bunday jinoyatlarning yuzaga kelishiga turli omillar sabab bo'ladi. Avvalo, ijtimoiy-iqtisodiy omillar muhim rol o'ynaydi. Qashshoqlik, ishsizlik, yashash sharoitlarining og'irligi, ota-onalarning daromad manbalarining yo'qligi oiladagi ziddiyatlarni kuchaytiradi va bolalarga bo'lgan munosabatda salbiy holatlarni keltirib chiqaradi. Spirtli ichimliklar va giyohvand moddalarni suiiste'mol qilish esa ota-onalarni o'z farzandlariga nisbatan befarq va tajovuzkor holga keltiradi.

Shuningdek, ma'naviy-axloqiy omillar ham yetarlicha xavf tug'diradi. Ota-onalarning tarbiyaviy yetishmovchiligi, oiladagi befarqlik, jamiyatda axloqiy qadriyatlar va urf-odatlarining susayishi, ommaviy axborot vositalarida zo'ravonlikni targ'ib qiluvchi kontentlar bolalarda tajovuzkorlik, zo'ravonlik va jinoyatga moyillikni kuchaytiradi. Ayniqsa, yosh avlod o'rtasida internet va raqamli texnologiyalar vositasida zo'ravonlik va ekspluatatsiyaning yashirin shakllari keng tarqalib bormoqda.

Kriminologik tadqiqotlar bolalarga qarshi jinoyatlarning sabablari va ularning natijalarini aniqlash, xavfli hududlar va ijtimoiy qatlamlarni ajratib ko'rsatish, jinoyatlarning yangi shakllarini fosh etish hamda profilaktik strategiyalar ishlab chiqishda beqiyos ahamiyatga ega. Aynan kriminologik yondashuv orqali jinoyatlarning chuqur ijtimoiy ildizlarini anglash, aniq statistik va tahliliy ma'lumotlar asosida samarali choralarni belgilash mumkin bo'ladi.

Mazkur jinoyatlarning oqibatlarini bolaning kelajagiga bevosita ta'sir qiladi — u o'zini jamiyatdan yiroqlashgan, beqaror, xavfli muhitda bo'lgandek his qiladi. Ko'plab holatlarda bu bolalar kelajakda o'zlari ham jinoyat sodir etuvchi shaxslarga aylanishi mumkin. Shu bois, bu muammo nafaqat huquqiy, balki ijtimoiy, axloqiy va psixologik yondashuvlarni ham o'z ichiga olgan keng qamrovli, tizimli choralarni talab etadi.

Takliflar: Huquqiy madaniyatni oshirish va bolalar huquqlarini himoya qilish bo'yicha tizimli yondashuv zarurati mazkur holatlarga yechim bo'lib, zamonaviy fuqarolik jamiyatini barpo etishda huquqiy madaniyatning yuqori darajada shakllanishi ustuvor ahamiyatga ega. Ayniqsa, oilalar va yosh avlod orasida bolalar huquqlariga nisbatan ongli munosabatni qaror toptirish dolzarb vazifalardan biridir. Shu boisdan, davlat darajasida kompleks va uzoq muddatli huquqiy-ma'rifiy targ'ibot kampaniyalarini yo'lga qo'yish zarurati ortib bormoqda. Bunday kampaniyalar aholining keng qatlamlarini, ayniqsa, ota-onalar, pedagoglar va yoshlarni qamrab olgan holda, bolalar huquqlarining fundamental tamoyillarini chuqur anglashga xizmat qilishi lozim.

Mazkur yo'nalishda, avvalo, oilalarni ijtimoiy jihatdan qo'llab-quvvatlash tizimini yanada kuchaytirish talab etiladi. Bu borada, kam ta'minlangan va ijtimoiy xavf ostidagi oilalarga nisbatan davlat tomonidan ko'rsatiladigan yordamni nafaqat moddiy ko'mak bilan cheklamasdan, balki psixologik, pedagogik va yuridik maslahatlar orqali

kengaytirish muhim. Ijtimoiy xizmatlar tizimining samaradorligini oshirish orqali, ota-onalarning farzand tarbiyasidagi mas'uliyatini oshirishga, shuningdek, oilaviy muhitda zo'ravonlik va e'tiborsizlik holatlarining oldini olishga erishish mumkin.

Ta'lim tizimi esa bolalar huquqlarini himoya qilishning eng muhim institutlaridan biri bo'lib, u zo'ravonlik va boshqa salbiy ijtimoiy hodisalarning oldini olishda markaziy rol o'ynaydi. Shu bois, maktab va boshqa ta'lim muassasalarida zo'ravonlikka qarshi kompleks profilaktika dasturlarini joriy etish, ularni pedagogik-amaliy vositalar bilan boyitish dolzarbdir. Bunda o'quvchilar, o'qituvchilar va ota-onalarga mo'ljallangan muntazam treninglar, seminarlar va interaktiv mashg'ulotlar tashkil etish orqali, huquqiy bilim va ko'nikmalarni mustahkamlashga erishiladi. Shu bilan birga, maktab psixologlari va ijtimoiy pedagoglar faoliyatining institutsional asoslarini mustahkamlash, ularning malakasini oshirish orqali bolalar bilan ishlash samaradorligini yanada oshirish maqsadga muvofiqdir.

Bundan tashqari, huquqni muhofaza qiluvchi organlar faoliyatining ochiqligi va samaradorligini ta'minlash orqali bolalarga nisbatan sodir etilgan har qanday huquqbuzarlik yoki jinoyatga tezkor, adolatli va qat'iy javob berish zarur. Tergov organlari, prokuratura va sudlarning bolalar bilan bog'liq ishlarni ko'rib chiqishda maxsus yondashuvlarni qo'llashi, bolaning manfaatlarini ustuvor deb bilgan holda qarorlar qabul qilishi inson huquqlari tamoyillariga mos keladi. Shu bilan birga, bolalarga nisbatan jinoyat sodir etgan shaxslarga qonun doirasida qat'iy va murosasiz choralar ko'rilishi, jamiyatda jazosizlik muhitining oldini olishga xizmat qiladi.

Shu nuqtai nazardan, fuqarolik jamiyati institutlari, nodavlat notijorat tashkilotlari va ommaviy axborot vositalari bilan samarali hamkorlik aloqalarini yo'lga qo'yish nihoyatda muhimdir. Bolalar huquqlarini himoya qilish borasida ijtimoiy sheriklik asosida faoliyat yurituvchi tashkilotlarni davlat tomonidan qo'llab-quvvatlash, ularning tashabbuslarini rag'batlantirish orqali bolalarni himoya qilish mexanizmlarini yanada takomillashtirish mumkin. Aholining huquqiy xabardorligini oshirish, bolalarning o'z huquqlari va majburiyatlari haqida to'laonli ma'lumotga ega bo'lishi, ularni ijtimoiy faollikka chorlaydi va huquqiy ongning barqaror shakllanishiga xizmat qiladi.

Xulosa. Bolalarga qarshi jinoyatlar jamiyatning eng nozik va hal etilishi zarur bo'lgan muammolaridan biridir. Ularning kelib chiqish sabablari ijtimoiy-iqtisodiy qiyinchiliklar, ma'naviy qadriyatlarining pasayishi, oilaviy tarbiyaning yetishmasligi hamda huquqiy tizimdagi kamchiliklar bilan chambarchas bog'liq. Ushbu jinoyatlar bolaning jismoniy va ruhiy sog'lig'iga jiddiy zarar yetkazadi, uning ijtimoiy moslashuviga salbiy ta'sir ko'rsatadi va kelajakda jinoyatchilikka moyillikni oshiradi.

Maqolada ko'rsatilganidek, bolalarga qarshi jinoyatlarning oldini olish va profilaktika qilish uchun kompleks yondashuv zarur. Bu yondashuvda huquqiy targ'ibot, oilalarni ijtimoiy qo'llab-quvvatlash, maktablarda zo'ravonlikka qarshi

dasturlar joriy etish va huquqni muhofaza qiluvchi organlarning faoliyatini samarali tashkil etish muhim ahamiyatga ega.

Shuningdek, jamiyatning barcha qatlamlari — davlat organlari, nodavlat tashkilotlar, ta'lim muassasalari va oilalar o'zaro hamkorlikda ishlashi kerak. Shu tarzda bolalar huquqlari himoyasi mustahkamlanadi va ularning xavfsizligi ta'minlanadi. Ilmiy tadqiqotlar asosida ishlab chiqilgan strategiyalar va takliflar amalda samarali qo'llanilsa, bolalarga qarshi jinoyatlar darajasi sezilarli darajada kamayishi mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Xidoyatov N., Abdullaev A. Kriminologiya: nazariya va amaliyot. – Toshkent: “Yangi asr avlodi”, 2020.
2. Qodirov Sh.K. Voyaga yetmaganlarga qarshi jinoyatlar: kriminologik va huquqiy tahlil. – Toshkent: IIV akademiyasi nashriyoti, 2019.
3. Mahmudov A., Rasulov B. Huquqni muhofaza qiluvchi organlar faoliyatida voyaga yetmaganlar bilan ishlashning zamonaviy yondashuvlari. // Ichki ishlar organlari ilmiy-amaliy jurnali, 2021, №2.
4. UNICEF. Child Protection from Violence, Exploitation and Abuse. – <https://www.unicef.org/protection>